

Але, не зважаючи на цю тенденцію та історіософську замислуватість „Грамоти Мисаїла”, все з поперед сказаного дозволяє говорити про певну послідовність унійних поглядів, оцінок та орієнтацій православної Церкви Речі Посполитої, а також констатувати її принципову відмінність від сповідуваних православною Церквою Московського князівства ідеологем, мисленневу фактуру яких жили фантазмагорії про Ферраро-Флорентійську унію, віровідступництво Царгороду, а також інші складники теорії „Москва – III Рим”. В такому розумінні поява „Грамоти Мисаїла” через неповне сорокаліття постфлорентійських змагань видається закономірним викладом теософської думки православних сфер Речі Посполитої, про що слід пам’ятати завжди, а тим паче в часі, коли молода Українська держава опікується реалізацією інтеграційної стратегії прозахідного штибу, що в церковно-релігійному сенсі передбачає унормування міжконфесійних суперечностей.

В.Стрілець* (м. Київ)

РЕЛІГІЙНЕ ПИТАННЯ В ДІЯЛЬНОСТІ ПАРТІЇ УКРАЇНСЬКИХ РАДИКАЛ-ДЕМОКРАТІВ (1905-1930-ті рр.)

Українська демократично-радикальна партія (УРДП) утворилася в результаті об’єднання в 1905 році Української демократичної та Української радикальної партії. Щодо релігійних справ програма УДРП вимагала відокремлення Церкви від держави та традиційної для України виборності духовенства [Українська суспільно-політична думка в 20 столітті: Документи і матеріали: В 3-х т.- Т.1.- К., 1983.- С. 149]. Основою партії були місцеві громади, які існували автономно і часто самостійно підіймали та вирішували ті чи інші питання. Ще в січні 1905 року одеська громада прохала російський уряд забезпечити свободу вживання української мови в церкві [Меморіал в справі української мови в Росії, внесений одеськими українцями дня 15 ст. ст. січня 1905 до комітету міністрів на руки президента міністрів Вітте // Діло.- 1905.- 19 лютого.- С. 1].

В 1908 році УДРП перетворилася в Товариство українських поступовців (ТУП). Квітневий 1912 року з’їзд ТУПу ухвалив програму дій партії на виборах у 4-ту Державну Думу. З релігійного питання

* СТРИЛЕЦЬ В.В. – кандидат історичних наук, докторант кафедри новітньої історії України Київського Національного університету імені Тараса Шевченка.

програма передбачала відміну віросповідальних утисків і обмежень та право вільного вживання української мови в церкві [Українская платформа // Речь.- 1912.- 12 апреля.- С. 7].

17 березня 1917 року лідери петроградських тулівців О.Лотоцький, М.Корчинський, М.Славінський разом з представниками українського студентства Петрограду та членами петроградської ради солдатських і робітничих депутатів були прийняті прем’єр-міністром Г.Львовим та вручили йому пам’ятну записку, в якій пропонувалося до скликання Установчих зборів провести ряд невідкладних заходів. Серед іншого йшлося про необхідність видання Тимчасовим урядом роз’яснення, що духовенство не повинно утискуватися в питанні вживання рідної мови в проповіді, про негайну ліквідацію церковної православної адміністрації в Галичині, яка незаконно захопила там владу, та про повернення прав уніатській церкві [Приём украинской делегации кн. Г.Львовым // День.- 1917.- 21 марта.- С. 3].

Перший легальний з’їзд ТУПу (25-26 березня 1917 року) серед іншого постановив вжити заходів щодо організації духовенства [З’їзд Товариства Українських Поступовців // Нова рада.- 1917.- 28 березня.- С. 2].

У квітні 1917 року з ТУПу виділилася Українська радикально-демократична партія (УДРП), яка в червні цього ж року перейменувалася в Українську партію соціалістів-федералістів.

Газета УРДП-УПСФ „Нова рада” в цей час досить критично оцінювала православне духовенство України: „Поліцейські обов’язки, що поклала держава на духовенство, царславна позиція церкви, матеріальна залежність од парафіян, та жебранина, з якої живе духовенство, приниження перед усякими властями ... геть-чисто вбили того духа протесту, який колись жив серед українського духовенства” [Ромул. На розпутті // Нова рада. 1917.- 21 квітня.- С. 1].

Вже в червні 1917 року „Нова рада” поставила питання про автокефалію української православної церкви, „зв’язаної з автономією самої України”, хоча існуюча на той час програма партії цього не передбачала, та закликала терміново скликати український церковний з’їзд [Симонович В. Український церковний з’їзд // Нова рада.- 1917.- 13 червня.- С. 1].

Водночас партія досить різко виступила проти спроб клерикалізувати політичне життя, хоча вимогу нею автокефалії також можна трактувати як клерикалізм. Так, критично сприйнявши факт призначення Тимчасовим урядом Андрея Шептицького київським і галицьким уніатським митрополитом, „Нова рада” зазначила: „Всяке загострення релігійної справи, всякі спроби клерикалізувати політичну й

національну боротьбу можемо вважати водою на млин реакції, відтягуванням уваги від справжніх інтересів народних на побіжні манівці другорядних справ. Відповідальні круги українські давно одмежувалися од усяких клерикальних заходів...” [Непотрібний акт // Нова рада.- 1917.- 14 червня.- С. 1].

Партія позитивно сприйняла закон Тимчасового уряду про свободу вірування, опублікований 14 липня 1917 року, особливо положення закону про право громадянина не належати ні до якої віри, що оцінювалось як крок до духовного визволення людини [Про волю віри // Нова рада.- 1917.- 18 липня.- С. 1]. І хоча в програмі УПСФ таке право було зазначене, однак пізніше у пропагандистській роботі партія не афішувала прихильність до цього права усвідомлюючи, очевидно, значну роль віри в житті українського народу. Так, у передвиборному (на виборах до Всеросійських установчих зборів) популярному викладі вимог УПСФ говорилося лише про право „кожному вільно ... приставати до якої сам хоче віри” [Чого домагається українська партія соціалістів-федералістів // Нова рада.- 1917.- 24 листопада.- С. 1].

Характерно, що в передвиборних матеріалах партії, особливо на місцях, приділялася значна увага духовенству. Наприклад, спільна Програма подільських організацій УПСФ та трудової партії на виборах до Українських Установчих зборів відносила духовенство разом з учителями, чиновниками та „іншими трудящими” до інтелігенції та вимагала справедливого забезпечення їх потреб. Духовенство ж, - зазначалося у Програмі, - повинно „стояти на сторожі національних і духовних інтересів свого народу” [Кандидатський список № 13 Української трудової партії і партії соціалістів-федералістів // Подільська воля.- 1917.- 24 грудня.- С. 4].

Питання автокефалії православної церкви в Україні стало предметом досить напруженої дискусії на другій конференції УПСФ (вересень 1917 року), результатом роботи якої стало ухвалення Програми партії. Так, делегат з Полтави К.Товкач наполягав на вилученні з проекту програми партії положення про автокефалію, мотивуючи свій підхід принципом неутручання світської влади у церковний лад та можливістю об'єднання всіх православних церков. К.Товкача підтримав І.Фещенко-Чопівський, який вказував на непопулярність духовенства, та Моргуліс, який взагалі вів мову про реакційність клерикалізму. А.М.Кушнір, Майстренко, Гаєвський та Бойко зупинились на різниці між духовенством та церквою, вказували на велике значення релігії в народному житті та зазначали, що для вільного культурного розвитку України треба звільнити церкву від опіки „централістичних великоруських ієрархів” [Друга конференція української партії

соціалістів-федералістів // Нова рада.- 1917.- 7 вересня.- С. 2]. Результатом обговорення стало ухвалення такого пункту Програми партії з релігійного питання: „Православна церква в межах України автокефальна. Всі церкви й обряди на Україні удержуються власним коштом” [Багатопартійна українська держава на початку ХХ ст.: Програмні документи перших українських політичних партій.- К., 1992.- С. 34].

Автономію церкви партія оцінювала як „власне ніщо”, як те, що вже існувало на той час в Україні, тоді як автокефалію партія розуміла як повну незалежність церкви. „Автокефалія, - писала „Нова Рада”, - це повна незалежність – справжній духовний суверенітет, так потрібний кожному народові, що вже вийшов на шлях творення власної культури” [Мазюкевич П. Автокефалія чи автономія // Нова рада.- 1917.- 30 грудня.- С. 1].

Заходами одного з лідерів УПСФ О.Лотоцького, який в ескеківсько-есефівському Генеральному секретаріаті був генеральним писарем, на розгляд Малої Ради 16 листопада 1917 року було винесено питання про утворення окремої комісії для порядкування релігійними справами. Виступаючи на засіданні О.Лотоцький пояснив, що ідею утворення такого органу подала особлива нарада з мирян та духовенства, яка побачила небезпеку в намірах російського церковного собору проголосити в Росії патріаршество, - „цей церковний монархізм, який загрожуватиме ще більшим централізмом в державному житті, ніж це було досі” [В Малій Раді // Нова рада.- 1917.- 18 листопада.- С. 1].

Наміри О.Лотоцького організувати зазначену комісію виходили з намагання партії сприяти становленню автокефальної православної церкви, бо всі з'їзди духовенства на Україні займали з цього питання централістичну позицію. Попри сповідування принципу автономії України у федеративній Росії УПСФ з питання церковного унезалежнення ставала на все радикальнішу позицію. „Нова Рада” в листопаді 1917 року писала вже в революційному дусі: „... За дальшого панування у нас візантійської пишности владик та покори священників московському православію може статися не тільки відділення церкви од держави, але й виселення церкви з осередків народних” [Справи церковні // Нова рада.- 1917.- 28 листопада.- С. 1].

За Гетьманату УПСФ теж відстоювала ідею автокефалії православної церкви в Україні. З цією метою 18 травня 1918 року, напередодні єпархіального з'їзду в Києві, „Нова Рада” ставила завдання зорганізувати сільське духовенство та селян, які приїдуть на з'їзд [Парахвіянин. Коло українського церковного собору // Нова рада.- 1918.- 18 травня.- С. 1].

31 травня соціалісти-федералісти запропонували правим українським партіям (соціалістам-самостійникам, трудовикам та хліборобам-демократам) об'єднатися в національно-демократичний блок з метою організації селянського союзу, який би в свою чергу об'єднав широкі народні маси. Серед принципів об'єднання висувалася й ідея оборони автокефальної української православної Церкви [Якименко М. Українське селянство і наші обов'язки перед ним // Нова рада.- 1918.- 31 травня.- С. 1].

Згодом, констатуючи, що в 1917-1918 навчальному році в більшості початкових шкіл України Закон Божий викладався російською, „Нова Рада” закликала урядові інституції написати і видати підручники з „Закону Божого” на українській мові та видати наказ, щоб Закон Божий викладався лише українською [Є.З. Духовенство й націоналізація нижчої початкової школи // Нова рада.- 1918.- 20 червня.- С. 1].

Релігійного питання торкнулася й конференція УПСФ, яка відбулася 8-9 вересня 1918 року. Конференція констатувала насильницьку полонізацію українських католиків на правобережній Україні і визнала необхідним зорганізувати всі місцеві українські сили для опору цьому процесові [Конференція партії українських соціалістів-федералістів 8-9 вересня 1918 року // Нова рада.- 1918.- 24 вересня.- С. 2].

Міністром ісповідань у так званому другому кабінеті Ф.Лизогуба (24 жовтня – 14 листопада 1918 року) став представник УПСФ О.Лотоцький, якому за короткий термін існування цього уряду вдалося чимало здійснити в справі незалежнення української православної церкви. Ставши міністром О.Лотоцький зазначив, що він у принциповому плані сповідує ідею відокремлення Церкви від держави, але вважає це відділення довготривалим процесом. „Позаяк церква не відділена від держави, - зазначив він, - то державна самостійність повинна бути у всіх галузях життя, у тому числі і в адміністрації церкви” [Новый кабинет министров // Киевская мысль.- 1918.- 25 октября.- С. 2]. О.Лотоцький зніщив прийняття урядової постанови, в якій йшлося про те, що уряд діятиме в напрямі встановлення автокефалії української церкви, а 12 листопада 1918 року на церковному соборі в Києві заявив, що українська церква має бути автокефальною [Лотоцький О. Симон Петлюра як політик і державний муж.- Париж-Лондон, 1954.- С. 44].

У 1923 році на еміграції УПСФ перейменувалася в Українську радикально-демократичну партію (УРДП). Друге видання програми УРДП (1926 рік) зазначило зріст живої релігійної творчості в середовищі українського народу та оцінило його позитивно. Програма знову підкреслила намагання партії надати сприятливі умови українській автокефальній церкві без порушення релігійної рівноправності громадян

української держави [ЦДАВО України.- ф. 4465, оп. 1, спр. 1058, арк. 4 зв.].

В лютому 1930 року, напередодні судового процесу над Спілкою визволення України у Харкові, Закордонне бюро УРДП направило міжнародному об'єднанню радикальних та демократичних партій звернення, у якому, зокрема, зазначалось, що більшовицька влада вважає українську національну Церкву, як і українську інтелігенцію, „за носіїв справжньої європейської культури, несумісною з тими формами старої азійської деспотії, якими користується ця влада, що іменує себе соціалістичною”. Тому, - підкреслювалося у протесті, - влада й пішла на репресії щодо української інтелігенції та церкви попри їх аполітизм [До міжнародного об'єднання радикальних і демократичних партій // Бюлетень Закордонного Бюро УРДП.- 1930.- № 2.- С. 14].

22 березня 1930 року Закордонне бюро УРДП, заслухавши інформацію про утиски Української автокефальної церкви, прийняло спеціальну резолюцію. Резолюція містила короткий екскурс в історію українського православ'я. Зв'язок православної ієрархії з народом, - йшлося в резолюції, - був настільки живучий, що водночас зі становленням УНР відродилася й Українська автокефальна церква, яку намагається знищити більшовицька влада. Тому Закордонне бюро УРДП „проголошує ще раз, що Р.-Д. партія стояла завжди, стоїть і стоятиме в обороні Української Автокефальної Церкви” [З діяльності Закордонного Бюро // Бюлетень Закордонного Бюро УРДП.- 1930.- № 3.- С. 15].

В загальнокультурному контексті торкнулася релігійного питання і конференція членів ЦК і окремих груп УРДП, яка відбулася 3 липня 1930 року з метою нагадування українському громадянству на еміграції і в Україні, що партія виступала і виступає між іншим і за „відновлення засад європейсько-християнської культури” [З життя партії // Бюлетень Закордонного Бюро УРДП.- 1932.- № 5.- С. 7]. В попередньо надрукованих тезах доповідей, виголошених на конференції, констатувалось переслідування в УСРР „народної релігії” та ліквідація автокефальної православної церкви [Тези докладів на конференцію членів У.К. УРДП // Бюлетень Закордонного Бюро УРДП.- 1930.- № 4.- С. 7].

Таким чином, партія українських радикал-демократів стала на шлях утвердження незалежності українського православ'я раніше, ніж у питанні державної самостійності України, а практичною діяльністю, особливо О.Лотоцького, чимало прислужилася становленню автокефалії Української Православної Церкви.